

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz KASTAN, Öğr. Gör. Deniz KASTAN
Derleme / Compilation Article

Makale Gönderim Tarihi (Date of Submission): 23.03.2022
Makale Kabul Tarihi (Date of Acceptance): 05.06.2022

TARİH ÖNCESİ DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE EVRİLEN AYAKKABI TASARIMLARI

Cengiz KASTAN *

Deniz KASTAN **

Öz

Makalenin amacı; tarih öncesi dönemde değişik coğrafyalarda kullanılan ilk ayak giysileri ile ilgili yeni bulguları incelemek; bunlardan yola çıkarak ayakkabı tasarımlarının gelişim sürecini ortaya koymaktır.

Dünya'da 2,5 milyon yıl önce insanın ortaya çıkışından 6.000 yıl kadar önce yazının bulunuşuna kadar geçen dönem, tarih öncesi çağlar olarak isimlendirilmektedir. Son yıllarda çeşitli arkeolojik bulgular tarih öncesi çağlarda insanların sandalet, çizme ve mokasen giydikleri yönünde yeni veriler ortaya koymaktadır. Bu ayakkabı tasarımları çeşitli toplumsal, sanatsal, kültürel, teknolojik ve ekonomik unsurların etkisiyle evrilerek günümüze ulaşmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Ayakkabı Tarihi, İlk Ayakkabılar, Ayakkabı Tasarımı.

THE EVOLUTION OF FOOTWEAR DESIGN FROM PREHISTORIC PERIOD TO PRESENT DAY

ABSTRACT

This study aims to review the recent discoveries on early footwear from the prehistoric period at different locations, and to provide insights on how footwear design evolved.

From when the early humans emerged 2.5 million years ago to the invention of writing approximately 6,000 years ago is considered as the prehistoric period. In recent years, various archaeological discoveries reveal new evidence that prehistoric humans wore sandals, boots, and moccasins. Having evolved under the influence of various social, artistic, cultural, technological, and economic factors, these footwear designs have survived to the present day.

Key words: History of Footwear, The Early Footwear, Footwear Design.

*Dr. Öğr. Üyesi Cengiz KASTAN, İstanbul Aydın Üniversitesi, Ayakkabı Tasarım ve Üretimi, ckastan@aydin.edu.tr

**Öğr. Gör. Deniz KASTAN, İstanbul Aydın Üniversitesi, Ayakkabı Tasarım ve Üretimi, dkastan@aydin.edu.tr

1. GİRİŞ

Ayakkabının işlevlerinden birisi; giyenin yer değiştirme yeteneğini kolaylaştırmasıdır. İnsanların soğuk coğrafyaları, kumlu, taşlı, çamurlu arazileri aşarak Dünya'ya yayılmalarında, yabani hayvanların ardından koşmalarında ayaklarını koruyan giysi etkili olmuştur. Toplumlar arası iletişim, kültürlerin gelişmesi, deneyim ve bilginin dağılımında ayakkabı önemli rol oynamıştır.

Giymeye başlayan ilk insanlar ayaklarını da korumaya almışlardır. Önceleri doğada hazır bulunan deri, ağaç kabuğu gibi maddeleri bağır sak, sarmaşık gibi malzemelerle bağlayarak ayak giysileri hazırlamışlardır. İlerleyen zamanlarda doğal ve sentetik malzemeleri uygun biçimlere dönüştürmüşlerdir. Liflerden çeşitli tekniklerle yüzey oluşturarak, deriyi tabaklayarak, deri ile lifleri bir arada kullanarak ya da sentetik malzemeleri şekillendirerek daha dayanıklı ve ayak biçimi ile örtüşen ayakkabılar üretmişlerdir. Toplumsal, sanatsal, kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişmeler ayakkabı biçimlerini, kullanılan malzemeleri ve üretim yöntemlerini etkilemiştir.

Bu makalede yazının icadından önceki dönemde giyilen ilk ayakkabı tasarımları olan sandalet, çizme ve mokasen ile bunların çeşitli coğrafyalarda günümüze ulaşma serüvenleri ele alınmaktadır.

Yapılan çalışmada öncelikle ayakkabı ile sandalet, çizme ve mokasen kavramları açıklanmaktadır. Devamında tarih öncesi çağlar devirlere ayrılmakta ve genel özellikleri ortaya konulmaktadır. Bu devirlerde ilk ayakkabıların ortaya çıkmasının izleri sürülmektedir. Bu ayakkabıların tarih çağlarından günümüze evrilmelerinin önemli durakları izlenip görselleri paylaşılmaktadır. Biçim ve malzeme açısından dönemsel karşılaştırmalar yapılmaktadır.

2. KAVRAMLAR

Akalın vd.'leri (1993: 32) ayakkabıyı; kullanım amaçları, bölümleri ve üretiminde kullanılan malzemeleri öne çıkararak şöyle tanımlamaktadır: Ayakları dış etkenlerden korumak ve topluma verilmek istenen imajı pekiştirmek için kullanılan, üst ve "tabanları çeşitli malzemelerden yapılmış çorap dışındaki ayak giysileri"dir.

Tarih öncesi dönemlerde üç ayakkabı biçimi ile karşılaşılmaktadır: Sandalet, çizme ve mokasen.

Sandalet deyimi Türkçede iki anlamda kullanılmaktadır: Ayakkabı biçimi ve ayakkabı üretim yöntemi.

Antik Yunanca "sandalon" (Newman ve Shariff 2013, 165), İngilizce "sandal" olarak isimlendirilen ayakkabı modelini Türk Dil Kurumu şöyle tanımlamaktadır: "Yalnız tabanı bulunan, ayağa kordon ve kayışla bağlanan açık ayakkabı, sandal" (sozluk.gov.tr 10.04.2021). Sandalet; ayağın üst bölümünü bantlar ya da bağcıklar ile sabitleyen ve esnek tabanlı bir ayakkabıdır (Ars Arpel Group 2010, 318).

Başka bir deyişle; sayası (ayakkabının üst bölümü) bantlardan oluşan ve ağız yüksekliği aşık kemiğini aşmayan ayakkabı modeline sandalet denilmektedir (Akalin vd. 1993, 139). Bu çalışmada sandalet deyimini bu anlamı ile kullanılacaktır.

Türkçe sandalet, İngilizce “california” denilen ayakkabı üretim yönteminde ise; saya uçlarına dikilen kıyılık (şerit) piyantaya (tabanın kenarlarından yaptığı taşkınlık) dönülerek yapıştırılır ve dikilir (Akalin vd. 1993, 139; Kastan 2007, 268).

Çizme; konçlu ayakkabı türlerinden birisidir. Ağız yüksekliği ayak bileğinden dize doğru uzanan ayakkabılara genel olarak konçlu (boğazlı) ayakkabı denilebilir. Bunlar konç yüksekliğine göre; fotin, bot ve çizme olarak isimlendirilir. Fotin; “yüzleri ayak bileği hizasını en çok 5 cm.’ye kadar aşan” (Akalin vd. 1993, 71) ayakkabılardır. Bot, konç yüksekliği baldır ortasına kadar, çizme ise bottan daha yüksek konçlu olanlardır. Şen (2007, 9) Türkçede çizme anlamında kullanılan en eski kelimeyi “uguk” olarak aktarmaktadır. Çizmeler konç yüksekliğine göre; diz altı, diz üstü, etek altı gibi isimler almaktadır. Bu çalışmada eski devirlerdeki ayakkabıların konç yüksekliklerini tam olarak belirlemenin zorluklarından dolayı tüm konçlu ayakkabılar çizme olarak anılmaktadır.

Mokasen; bağısız ayakkabıların genel ismidir. İki tipi bulunmaktadır: Ülkemizde “rok” ya da “gerçek rok” (İngilizce “moccasin”) olarak isimlendirilen mokasen ayakkabıların tabanlarının ön yarısı üst bölüm ile bütündür, tek parçadır (Ars Arpel 2010, 282). Tasarımın bu özelliğinden dolayı bu tiplerin üretim yöntemi farklıdır: Rok sayaları dikildikten sonra yarım taban astarı çakılmış kalıba konulur ve tabanları tutturulur. Bu yöntem, rok üretim yöntemi denilmektedir (Kastan 2007, 269). Sahte rok (İngilizce “moccasin-like upper”) olarak anılan ikinci tipin ise yalnız üst bölümü (sayası) rok ayakkabıya benzemektedir (Ars Arpel 2010, 284). Üretim yöntemi diğer ayakkabı üretim yöntemleri gibidir. Tarih öncesi dönemlerde rok ayakkabı üretilmişken tarih çağlarında ek olarak sahte rok ta yapılmaktadır.

3. TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDA AYAKKABI

Tarih öncesi çağlar 2,5 milyon yıl önce insanın ortaya çıkmasından başlayıp M.Ö. 4.000’de yazının icadına kadar sürmektedir. Bu uzun süre iki ana bölümde incelenmektedir: Taş Devri ve Maden Devri.

3.1 Taş Devri’nde ayakkabı

2,5 milyon yıl öncesinden başlayıp M.Ö. 5.500’e kadar devam eden Taş Devri; Kaba Taş Devri, Yontma Taş Devri ve Cilalı Taş Devri olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır (www.britannica.com 28.08.2017):

Kaba Taş Devri (Paleolitik), 2,5 milyon yıl öncesinden 12.000 yıl öncesine kadar olan dönemdir. Bu dönem insanın ortaya çıkmasından günümüze kadar geçen sürenin % 99,52'sini kapsamaktadır.

Kaba Taş Devri'nin en belirgin iki özelliği; Dünya'nın aynı anda birden çok insan türüne ev sahipliği yapması ve insanların avcı ve toplayıcı olarak göçebe bir yaşam tarzı (www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr 29.06.2017) sürdürmeleridir:

Yaklaşık 2 milyon yıl öncesinden 10.000 yıl öncesine kadar Dünya, aynı anda pek çok insan türüne (20 kadar insan türü) (Papagianni ve Morse, 2017: 22) ev sahipliği yapmıştır. Örneğin; Avrupa ve Batı Asya'daki insanlar "Neandertaller (Neandertal Vadisi İnsanı)", Asya'nın daha doğu bölgelerinde yaşayan "Homo Erectus (Dik Adam)", Doğu Afrika'da "Homo Sapiens (Zeki İnsan)" 70.000 yıl önce Doğu Afrika'dan Dünya'nın geri kalan bölgelerine yayılan Homo Sapiens diğer insan türlerini ortadan kaldırmaya başlamıştır (Harari, 2015: 17, 19-21, 33). Paleolitik devirde yaşamlarını avcılık ve toplayıcılık ile sürdüren insanlar, mağaraları ve ağaç kovuklarını barınak olarak kullanmışlardır. Bitkilerden elde ettikleri boyalar ile mağara duvarlarına av sahnelerini betimlemişlerdir.

Kaba Taş Devri (Paleolitik) kültürlerin karakteristikleri ve değişen çevre koşulları açısından üç evreye ayrılmaktadır: Alt Paleolitik, Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik (Yalçınkaya, 2009).

Alt Paleolitik Dönem (yaklaşık 2,5 milyon yıl-200.000 yıl öncesi); giyim konusu açısından bu dönemin başat özelliği; dönemin ortalarında (1,2 milyon yıl önce) insanların vücut kıllarını kaybetmeleridir (David Reed, 2016: 204).

Orta Paleolitik Dönem (yaklaşık 200.000 yıl- 40.000 yıl öncesi); konumuz açısından dönemin dikkat çeken gelişmesi; insanların giyinmeye başlamasıdır. Bu dönemde hakim insan türü olarak, Homo Neandertal yaşamıştır.

Reed ve arkadaşlarının (2016: 204, 205) yaptığı çalışmada giysi biti vücut bitinden genetik olarak 170.000 yıl önce ayrıldığı dolayısıyla insanların bu dönemde giyinmeye başladıkları sonucuna varılmıştır. Giyinme olgusu ile birlikte ayakların da dış etkenlerden korunmaya başlandığı varsayılabilir. Trinkaus'a (2005) göre; Orta Paleolitik Dönem'de Batı Avrupa'da seyrek te olsa ayakkabı kullanılmıştır. Bilinen ilk ayakkabı şekli düzleştirilmiş ot ya da kaba derinin ayağa ilkel bağlarla (sarmaşık, şerit halinde deri ve benzeri) bağlanmasından oluşmaktadır (O'Keeffe, 1996: 22). Bu anlatım sandaletin tasarlanan ilk ayakkabı biçimi olduğunu göstermektedir. Dönemden kalma bir ayak giysisi ya da görseline ulaşılamamıştır. Dönemden kalma deri ayakkabılara ulaşılamama nedeni; o dönemde tabaklama konusunun muhtemelen bilinmiyor oluşudur.

Neden giyinmeye başlanılmıştır? Bu soruya farklı cevaplar üretilse de genel olarak soğuk iklimin etkisinden korunma düşüncesi öne çıkmaktadır. İnsanlar soğuk, yağmur gibi fiziki koşulların etkilerinden korunmak, cinsel saldırılara uğramamak, düşmanlarına karşı daha güçlü görünmek ve onların saldırılarından nispeten az etkilenmek, karşı cinse daha cazip görünmek gibi nedenlerle giyinmeye başlamış olabilir. Günümüzde bu amaçlara ek olarak insanlar diğer insanlar ile iletişim kurarak onlara mesajlar vermek için de giyinmektedir (Rouse, 1999: 15, 16).

Üst Paleolitik Dönem (yaklaşık 40.000 yıl-12.000 yıl önce); dönemin belirgin özellikleri; insanların ayakkabı kullanımları ve süslenmelerine ilişkin net kanıtların bulunmasıdır. Dönemde giyilen ayakkabılar bulunmasa da ayak kemikleri üzerinde yapılan çalışmalar ve mağara duvar resimleri şüpheye yer bırakmayacak şekilde ayak giysisi olarak sandalet ve çizme kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Homo sapienslerin etkin olduğu bu dönemde ayakkabı ile ilgili bulgular şöyle sıralanabilir: Trinkaus (2005), Üst Paleolitik Dönem’de Batı Avrasya’da ayakkabı kullanımının sıklıkla görüldüğünü belirtmektedir. Trinkaus ve Shang (2008) inceledikleri insan iskeletlerindeki ayak parmak kemiklerinin değişimlerinden yola çıkarak Çin’de 40.000 yıl önce insanların düzenli olarak ayakkabı (sandalet) giymiş olabileceğini belirtmektedir. Araştırmacılar Neandertaller’in de sandalet giydiklerine dair kanıtlar olduğunu belirtmektedir. Trinkaus ve Shang 27.000 yıl önceye tarihlenen bir Rus iskeletinin ayak bilekleri ve ayaklarının çevresinde bulunan fildişi boncukları bu dönemde “dekoratif” ayakkabı giyildiğinin kanıtı olarak göstermektedir (Trinkaus vd., 2008: 1928–1933).

Çoruhlu (2007: 160), Orta ve İç Asya’da çizmenin, Bozkır tipi kıyafetin kullanılmaya başlandığı 30.000–40.000 yıl önce ortaya çıkmış olabileceğini belirtmektedir. İspanya’daki Pirene Dağları bölgesinde bulunan mağaralarda 20.000 yıl öncesine ait resimlerde deriden çizme giyen avcılar görülmektedir (Şekil 1) (Yelmen, 2005: 16). 16.000 yıl kadar önce insanlar Sibirya’dan Alaska üzerinden Amerika kıtasına geçebilmeleri için onları soğuktan koruyacak giysilere ihtiyaç duymuşlar; “iğneler kullanarak deri ve kürkten kar ayakkabıları ve termal giyecekler” yapmışlardır (Harari, 2015: 80, 81).

**Şekil 1. İspanya Tavel Mağarası Duvarında Etek ve Çizme Giymiş Kadınlar
(M.Ö. 18.000- 23.000)**

Kaynak: Yelmen H 2005, Türk Dericiliği 2400 yaşında, DERİMOD, İstanbul, 16

Yontma Taş Devri (Mezolitik), 14.000–11.000 yıl önce yaşanıldığı kabul edilen dönemdir. İnsanlar taşları yontmuş; basit araç gereçler yapmışlardır (www.tarihyolu.com, 02.12.2016). Cilalı Taş Devri'ne tarihlenen Fort Rock sandaletleri bu dönemde giyilen ayakkabılar hakkında fikir vermektedir.

Cilalı Taş Devri (Neolitik), 11.000–7.500 yıl önceki dönemde insanlar havaların ısınmasıyla birlikte su kenarlarında yaşamaya başlamışlardır. İlk köyleri bu dönemde kurmuşlardır. M.Ö. 9.500–8.500 yıllarında, tarıma geçiş Türkiye'nin güney doğusunda, İran'ın batısı ve Levant bölgesinin (Akdeniz'in doğu sahillerinde ve Toros Dağları'nın güneyinde geniş bir alan) tepelik arazisinde başlamıştır (Harari, 2015: 89). Taş araç ve gereçlerin yanında yiyeceklerini korumak düşüncesiyle topraktan da araç ve gereçler yapmışlardır. At, koyun ve sığır gibi hayvanları evcilleştirmişler, tüketici durumdan üretici konumuna geçmişlerdir. Tekerleği icat etmişlerdir (www.tarihyolu.com, 02.12.2016).

Konumuz açısından dönemin en dikkat çekici yönü; dönemde kullanılan bazı sandalet ayakkabıların günümüze ulaşmış olmalarıdır. Arkeolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkarılmış en eski ayakkabılar, günümüzden 9.500 yıl kadar öncesine tarihlenen Fort Rock sandaletleridir. Bunlar 1937 yılında ABD'nin Oregon Eyaleti'nde Fort Rock Mağarası'nda Luther Cressman ve ekibi tarafından bulunmuşlardır (Erlandson ve McClure, 2011: 3). Fort Rock sandaletleri (Şekil 2) bitki liflerinden dokunmuş ayakkabılardır.

Şekil 2. Fort Rock Sandaletleri

Kaynak: oregonencyclopedia.org, 02.12.2016

Avrupa ile Asya'nın birleştiği alanda, İstanbul–Yenikapı kazılarında kazı alanının doğusunda 30×10 metre boyutlarında bir alanda 8.000 yıl öncesine ait tam 2.080 ayak izi bulunmuştur (Şekil 3). Yaklaşık 1000 ayak izi kaldırılarak müzeye taşınmış diğerleri ise sadece belgelenmiştir. Ayak izlerinin ani gelen bir su ile üzerinin balçıkla kapandığı ve bu sayede günümüze kadar korunduğu düşünülmektedir. Ayak izlerinin % 95'i giyimlidir. Bu dönemde, burada yaşayanlar muhtemelen ayaklarına deri bir sargı sarmaktaydı (arkeofili.com 29.06.2017).

Şekil 3. Bilinen İlk İstanbulluların 8000 Yıllık Ayak İzleri

Kaynak:arkeofili.com/istanbulun-gecmisi-yenikapı-kazilarindan-neler-ogrendik/, 29.06.2017

3.2 Maden Devri'nde (M.Ö. 5.000-3.500) ayakkabı

Bu dönemde tarım, avcılığa karşı daha fazla önem kazanmıştır (www.tarihyolu.com, 02.12.2016). Köyler ve şehirler kurulmuştur. Örneğin; M.Ö. 5.000–4.000 yılları arasındaki dönemde Çatal Höyük civarında 10.000 kişilik şehirler ortaya çıkmaya başlamıştır (Harari, 2015: 113). Sümer Devleti kurulmuştur. Dönemde kullanılan sandalet ve mokasen ayakkabıların günümüze ulaşması çok önemli bir konudur.

Arkeolojik buluntular, yaklaşık 7.000 yıl önce Antik Çinliler'in bitki liflerinden günlük kullanım eşyaları yapmayı öğrendiklerini göstermektedir. Çin'in kuzey ve kuzeybatısındaki insanlar kemik iğneler ve deri ipler kullanarak deri çizmeler dikerken; doğudaki insanlar bambu iğneler ve keten iplikler ile hasır ayakkabılar yapıyorlardı. Bazı araştırmacılar bambu iğneler ve keten ipliğinin, kemik iğneler ve deri ipliklerden önce kullanıldığına inanmaktadır. Dolayısıyla ilk Çin ayakkabısının bambu iğneler ve keten ipliği ile dikilen hasır sandalet olduğu sonucuna varılmaktadır (Şekil 4) (usa.chinadaily.com.cn, 12.12.2016). Bu sandaletler ile Fort Rock sandaletleri arasında taban ve üstlerinin formları ile kullanılan malzeme açılarından benzerlikler bulunmaktadır.

Şekil 4. Antik Çin Hasır Sandaletinin Günümüzdeki Kopyası

Kaynak: usa.chinadaily.com.cn, 12.12.2016

1989 yılında Zhejiang Eyaleti'nde yapılan kazılarda 5.000 yıl öncesine tarihlenen parmakarası bulunmuştur; parmakarası, ayak giysisinin tabanı tahtadır. Üzerinde şeritlerin bağlanması için beş delik yer almaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Zhejiang Eyaleti'nde Bulunan Takunya Tabanı ve Günümüz Uyarlaması

Kaynak: usa.chinadaily.com.cn, 12.12.2016

Ermenistan'ın İran ve Türkiye ile sınır oluşturan Vayotz Dzor bölgesindeki mağarada günümüzden 5.500 yıl öncesine ait deri mokasen bulunmuştur (Şekil 6). Mağaranın kuru ve temiz olması sayesinde bulunan ayakkabı iyi korunmuş durumdadır (blog.milliyet.com.tr, 26.05.2016). Bu mokasen ayakkabı, insanlığın ulaşabildiği en eski deri ayakkabı olma özelliği taşımaktadır.

Şekil 6. 5.500 Yıllık Mokasen Ayakkabı

Kaynak: ntv.com.tr/turkiye/dunyanin-en-eski-ayakkabisi,n4wbvAl3nEiHd4ffjY161w, 01.05.2022

4. AYAKKABI TASARIMLARININ EVRİMİ

Önceki bölümlerde yazının icadına kadar olan dönemde çeşitli kültürlerde sandalet, çizme ve mokasen ayakkabıların yapıldığı ve giyildiği anlatılmıştır. Bu tasarımlar zaman içinde değişime uğrayarak günümüze kadar varlıklarını sürdürmüştür. Aşağıda bu ayakkabı biçimlerinin gelişim süreçleri tarih çağlarında ana hatlarıyla ele alınmaktadır:

4.1 İlk Çağ'da sandalet, çizme ve mokasen

Yazının bulunmasından (M.Ö. 4.000) Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına (M.S. 476) kadar devam eden İlk Çağ'da sandalet ve çizme kullanımı yaygındır. Bu dönemde mokasen tarzı ayakkabılar üretildiği de tahmin edilmektedir.

İlk Çağ sandalet biçimleri Fort Rock sandaletlerine (Şekil 2) benzemekle birlikte üretildikleri malzemeler gelişmiştir. Antik Mısır'da bitki lifleri ve deri kullanılırken diğer uygarlıklarda genellikle deri tercih edilmiştir.

Sümerler (M.Ö. 4.000–M.Ö. 2.000, Mezopotamya) ökçesiz düz bir taban ve üstü bağlardan oluşan sandalet kullanmışlardır. Antik Mısır'da (M.Ö. 3.050–M.Ö. 31, Kuzey Doğu Afrika) da sandalet yaygın biçimde kullanılmıştır (Kastan, 2017: 17–21). Antik Yunanistan'da (M.Ö. 756–M.Ö. 146) talaria (arka tarafında kanatları olan sandalet) giyilmiştir (realityspeaks.expertscolumn.com, 26.01.2017). Antik Roma (M.Ö. 753–M.S. 476) döneminde de çeşitli sandalet modelleri (Şekil 7) tercih edilmiştir: **(1)** Crepida, erkek sandalet modeli (Yelmen 2005, 141- 143) ve **(2)** kavga eden erkeklerin yere daha sağlam basabilmesi için altında çıkıntı yapan demir tırnakları bulunan gladyatör tarzı sandalet (klavata) (historyofsandals.blogspot.com.tr, 03.02.2017) gibi. Hintliler M.Ö. 200'lerde paduka ismi verilen direği, topuzu ve tabanı bulunan bir tür minimalist sandalet giymişlerdir. Başlangıçta düz olan paduka sonraları yüksek tabanlı olarak tasarlanmıştır (Şekil 8). Yüksek tabanlı sandalet giymenin nedenleri; kadınların boylarını olduğundan uzun göstermek ve eteklerini korumak istekleri olduğu tahmin edilmektedir (Raj, 2015). Böylece yüksek tabanlı sandaletlerin ilk olarak Hindistan'da ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Şekil 7. Roma Sandaleti

Kaynak: Yelmen H 2005, Türk Dericiliği 2400 yaşında, DERİMOD, İstanbul, 143

Şekil 8. Hint Yüksek Tabanlı Padukası (M.Ö. 200, Kalküta–Chandraketugarh)

Kaynak: <https://tvaraj.com/2015/09/04/paduka-the-footwear-once-worn-by-men-and-women-in-india/>, 04.04.2021

İlk Çağ'da çizme bütün uygarlıklarda görülmektedir. Sümerler ökçesiz düz bir taban üstü diz altına kadar uzanan çizme (Şekil 9) giymişlerdir. Asur'da (M. Ö. 3.000–M. Ö. 612) kadın, erkek ve askerler çizme ile sandalet giymişlerdir (Mandacı 2017, 64, 65).

Şekil 9. Çizme Giymiş Bir Sümer Askeri

Kaynak: www.bilgilersitesi.com, 03.12.2016

Proto-Türkler (M.Ö. 2.000 ya da 1.700–1.500) Kuzey Karadeniz’de içerisinde Türk kavimlerinin de bulunduğu İskit toplulukları, Türk sayılan Sakalar ve daha doğuda ilk büyük Türk devletini kurmuş olan Hunlar’da (M.Ö. 244–216) çizme yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Doğu Türkistanlı bir Uygur arkeoloğu, Niya yakınında bir köyde yapılan arkeolojik kazı sonucunda bir mumyanın ayağında M.Ö. 1.000 yılına tarihlenen uzun konçlu, kırmızı deriden ve yumuşak tabanlı bir çizme bulmuştur (Resim 10) (Çoruhlu 2007, 159-160, 165-166).

Resim 10. Niya Yakınında Bulunan Çizme

Kaynak: www.yenidenergenekon.com, 14.12.2016

Proto-Türklerde çizmeler genellikle yumuşak deri, keçe ve kürkten üretilmiştir. Tabanda genellikle yumuşak olmakla beraber zaman zaman kalın deri de kullanılmıştır. Erken örneklerin çoğu ökçesizdir. Daha geç örneklerse yüksek ya da alçak ökçelidir. Bazı çizmelerin burnu yukarıya doğru kıvrık ve sivridir (Çoruhlu 2007, 162).

Antik Yunanistan'da çeşitli bot ve çizme türleri giyilmiştir (realityspeaks.expertscolumn.com, 26.01.2017): Embades (kapalı forma sahip bot), krepis (sağlam tabanlı çizme), cothornos (yüksek tabanlı çizme), buskin (ön tarafında çapraz bağlanmış kumaş ve deri şeritler bulunan çizme), phaecassium (papazlar, filozoflar ve diğer insanlar tarafından giyilen çizme) ve carbatine (ayak parmaklarını açıkta bırakan bot).

Antik Roma döneminde kullanılan çizme tasarımları şunlardır: Yunanlılardan gelme cothornos, Caliga; askerlerin giydiği bot, Carbatina; sayısı tek parça bazen yarı ajurlu ve tabanı ince bot, Calcei senatorii; koncu diz altına kadar uzanan yumuşak deri sayalı yüzü çapraz geniş kayışlı bağlı çizme (www.romeacrosseurope.com, 03.02.2017).

İlk Çağ'da mokasen kullanımı ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak sonraki dönemlerde bu konudaki bulgular İlk Çağ'da da mokasen üretildiğine ilişkin görüşleri desteklemektedir.

4.2 Orta Çağ'da sandalet, çizme ve mokasen

Orta Çağ'da (M.S. 476–M.S. 1453) sandalet, çizme ve mokasen tasarımları geliştirilmeye devam edilmiştir.

Orta Çağ'da düz tabanlı sandaletlerin kullanılması sürdürülmüştür. Dönemin ortalarından itibaren ahşap vb. malzemelerden yüksek tabanlı, sayısı bantlardan oluşan takunya biçiminde sandaletler Japonya'da tasarlanmıştır.

Dönemin erken dönemlerinde Roma'nın devamı olarak Bizans'ta da düz tabanlı sandaletler kullanılmıştır. Klasik Japonya (M.S. 592–M.S. 1185) tarihinin son bölümü olan Heian döneminde (M.S. 794–M.S. 1185) geta ve zori isimli sandalet biçiminde ayakkabılar giyilmiştir. Geta, ahşap bir taban ve iki banttıan oluşan parmak arası sandalettir (Resim 11). Kimononun altına giyilen getanın tabanı masif ahşaptan yapılmaktaydı. Getanın bantları çoğunlukla baskılı pamuk zaman zaman deriden yapılmakta ve üç noktadan özel bir şekilde düğümlenmekteydi. Getanın tabanındaki iki

çıkıntıya “diş (teeth)” denilmektedir. Zori “V” şeklinde parmak arası sayalı düz tabanlı sandalettir. Zorinin üst bölümü Geta ile aynıdır. Zorinin tabanı saman ya da ahşaptan yapılmaktadır ve ökçesizdir (matcha-jp.com/en/3536, 02.05.2022) Zori genellikle başparmağı ayrı dokunmuş çorap (tabi) ile giyilmektedir. Hindistan’da XII. yüzyılda kolhapuri chappal ismi verilen ve deriden üretilen parmak arası biçiminde düz tabanlı sandaletler üretilmeye başlanmıştır (yehaindia.com, 04.04.2021).

Resim 11. Geta

Kaynak: www.kshs.org/kansapedia/japanese-footwear/10365, 02.05.2022

Orta Çağ’da, Orta Asya’da Türkler çeşitli çizmeler kullanmıştır: Edük, sokman ve ugug bunlara örnek verilebilir. Orta Asya Türk topluluklarında özellikle Hun, Göktürk ve Uygurlarda çizme yaygın olarak giyilmektedir. Türk çizmeleri üretildikleri malzeme açısından iki çeşit ve iki ana biçim olarak toplanabilir. Çizmeler keçe ya da deriden üretilmektedir. Bu çizmeler tam ve yarım çizme (bot) olarak iki ana biçime ayrılmaktadır (Ögel, 1991: 113–115). Bu çizmelerde koncun ön bölümü arka bölümünden daha uzundur (Resim 12). Çizmelerde bileğin üstünden bağlamaya olanak sağlayan şeritler bulunmaktadır. Uygurlarda bağlar koncun üst tarafında yer almakta ve çizme dize bağlanmaktaydı. Bazı modellerde çizme kısa tutulmuş “baldıra bir tozluk (dolak)” takılmıştır (Çoruhlu 2007, 162, 163).

kaplamanın ortaya çıkmasıdır. Bu çalışmalar sonucu üst yüzeyi doğal deri efektli plastik (polivinilklorür ya da poliüretan), alt yüzeyi tekstil malzeme üretilmiştir.

Bu zaman diliminde daha önceki dönemlerde tasarlanmış sandaletlerin kullanılması sürdürülmüştür. Örneğin; Osmanlı'da XIX. yüzyılda da nalın biçiminde sandaletlerin üretimine devam edilmiştir. Özellikle XX. yüzyılda çeşitli sandalet tasarımları moda olmuştur (Resim 18). XX. yüzyılın ortalarından itibaren sandalet üretiminde sentetik malzemeler de kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde ayrıca Hintlilerin geleneksel sandaletleri; paduka, kolhapuri chappal yanında pula chappal (tabanı inek derisi, sayası tekstil malzeme) ve tabanı sert kauçuktan sayası bambu, jüt samanı ve doğal çimden yapılan osho chappal (Resim 19) üretimi devam etmektedir (yehaindia.com, 04.04.2021).

Resim 18. Parmakarası Sandalet (1999, Manolo Blahnik)

Kaynak: Watson, L. 2007. Modaya Yön Verenler. Güncel Yayıncılık, İstanbul, 173

yüzyıllar boyunca mest–pabuç, mest–terlik, pabuç–terlik ve çizme–pabuç olarak içlik ve dışlık olarak iki ayakkabıyı üst üste giyerdi (Görünür 2014, 14, 17–19).

Avrupa’da XVI. yüzyılın ilk yarısında, VIII. Henry döneminde (1509–1547) giysilerde geniş omuzlar ve göğüste büyük dolgu moda olmuştur. Bu moda paralel olarak enleri genişlemiş mokasen ayakkabılar ortaya çıkmıştır (Resim 17) (Pratty ve Woolley 2008, 15). Erkek ayakkabılarında burunları kare şeklinde “ördek gagası” biçiminde, tabanları deri ya da mantarlı düz ayakkabılar görülmektedir (Fogg 2014, 49). Bu tip ayakkabılar “straights” olarak isimlendiriliyordu. XVI. yüzyıl mokasen erkek ayakkabılarının başka bir modelinde; üstlerinde yatay, dikey ve çapraz kesikler bulunmaktaydı. Bu ayakkabıların astarları parlak renkli malzemelerden üretilmekteydi (Pratty ve Woolley 2008, 15).

Resim 17. Geniş Burunlu Ayakkabılar İle VIII. Henry (1539)

Kaynak: Pratty L. ve Woolley L 2008, Shoes. Imago Publishing Limited, China, 16

4.4 Yakın Çağ’da sandalet, çizme ve mokasen

Fransız İhtilali’nin başlamasından (1789) günümüze kadar süren Yakın Çağ’ın en önemli gelişmeleri; 1760-1840 yılları arasında gerçekleşen Sanayi Devrimi sonucu seri üretime geçilmesi, moda olgusunun gelişmesi ve 1920-30 yıllarında Alman Kimyacı H. Staudinger’in “makromolekül” çalışmalarının tamamlanması (inovatifkimyadergisi.com, 28.02.2022) ile 1960’larda transfer

Aynı dönemde nalın, çarık ve yemeni de kullanılmaktaydı. Bunlardan konumuz ile ilgili mokasen ayakkabı çeşitleri hakkında aşağıda özet bilgi sunulmaktadır:

- Yemeni; halk ve asker sınıfının giydiği burnu hafif sivri, üstü kısa yüzlü ve arkası ayağı ancak hafiften saran, tabanı ince ayakkabıdır. Yemeninin yüzü keçi derisinden (sahtiyandan), saya astarı koyun derisinden (meşinden), tabanı manda derisinden ve iç tabanı (mostrası) sığır ya da keçi derisinden yapılırdı. Yemeninin sayısı kırmızı, sarı ya da siyah renkteydi.
- Başmak; yemeniye göre daha kapalı, burnu küt ve yuvarlak, arka bölümü sert bir ayakkabıydı. Erkek, kadın ve çocuklar bu ayakkabıyı giyebilirdi. Başmak ökçeli pabuçtur. Başmak takunya, nalın anlamında da kullanılmaktaydı (Şen 2007, 5; Akalın, Yılgör ve Seyhan 1993, 41).
- Pabuç; koncu olmayan ayakkabı, iskarpin, mestle giyilen ökçesiz ayakkabı, başmağın ökçesiz türü. Pabuçlar genellikle kırmızı ve sarı renkliydi. Türkler pabuca “başmak” da derlerdi (Akalın, Yılgör ve Seyhan 1993, 127, 128).
- Çarık; tek parça sepilenmemiş sığır ya da manda derisinden (gönden) yapılmış köylü ayakkabısıydı (Akalın, Yılgör ve Seyhan 1993, 50). Çarık başlıca iki şekilde yapılmaktaydı (Bilecik 2007, 40).
 - Giyecek kişinin ayağının altına uygun biçimde kesilip, kenarları kıvrılarak, ipler ile ayak bileğine bağlanan kara çarık.
 - Hitit ayakkabılarında olduğu gibi burnu yukarı kalkık ve yanlarında eşit ölçülerle açılmış delikleri bulunan ve bu deliklere deri şeritler geçirilerek bağlanan yemeni biçimindeki çarıktı ki; dede burnu ismi ile tanınmaktaydı.

Osmanlı’da ayakkabı renkleri önemliydi. Osmanlı döneminde ayakkabıların renkleri giyenin statusünü ve hangi dine mensup olduğunu yansıtmaktaydı. Örneğin ulema mavi renkte mest-pabuç giyerdi. Müslüman halk sarı ayakkabı, Yahudi ve Ermeniler siyah ve mor renkli pabuç ve Rumlar daha çok kırmızı ayakkabı kullanırdı. Yeniçeri Ocağında yayalar sarı çizme giyerdi. Osmanlı halkı padişahlar dahil

motifleri kullanılmış, mavi ve kırmızı ipek iplik ile işlemler yapılmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarına kadar padişah ve vezirler tarafından çizme–mestler giyilmiştir. Padişahlar kızıl edük ya da kızıl çizmeyi hükümdarlık alameti olarak giymişlerdir (Görünür 2014, 14, 17).

Resim 16. Sünnâme-i Hümayun'da Çizmeciler (1582)

Kaynak: Görünür, L 2014. Pabuç Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan. Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 21

XVII. yüzyılda Avrupa'da konumuz ile ilgili popüler olan ayakkabılar, diz altı çizmelerdi. 1620–1690 yılları arasında yumuşak ve ağız bölümlerinde danteller bulunan çizmeler giyilmişlerdi. 1640'lı yıllardan sonra çizmelerin konçları genişleyerek bileğe kadar düşmüştür. Bu tür çizmeleri erkekler giyerken kadınlar sadece binicilik çizmeleri kullanmışlardır (Pratty ve Woolley 2008, 24).

Yeni Çağ'da Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'da mokasen ayakkabı modelleri de yaygındı:

XVI. ve XVII. yüzyıllarda ayakkabıcıların yaptıkları işe göre ayrılımlarından (Gökçen 1945, 33-34) yola çıkarak ilgili dönemde üretilen ayakkabı çeşitleri arasında mokasen (kırmızı ve kara pabuç, zenne pabuç, dikişli kara pabuç, dikişli kırmızı pabuç) yer aldığı görülmektedir.

XII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Avrupa’da Gotik sanatın karakteristik çizgilerini taşıyan “paulaine” ya da “pike” adı verilen uzun burunlu ayakkabılar giyilmiştir (Resim 14). Bunlar bağırsız ayakkabılar, mokasendir.

4.3 Yeni Çağ’da sandalet, çizme ve mokasen

İstanbul’un fethinden Fransız İhtilali’ne kadar devam eden Yeni Çağ’da (1453–1789) önceki dönemde kullanılan, konumuz olan ayakkabı biçimleri toplumsal, sanatsal, kültürel, teknolojik ve ekonomik gelişmeler doğrultusunda evrilerek üretilmeye devam edilmiştir.

Bu dönem sandalet tasarımlarına nalın yani takunya biçimli Osmanlı sandaletleri örnek verilebilir: Nalın, Arapça “na’leyn” kelimesinden gelmektedir (sozluk.gov.tr, 10.04.2021). Resim 15’de ahşaptan oyularak yapılmış aşağıya doğru genişleyen yüksek ökçeli bir nalın görünmektedir. Tabanın yüzeyi ve ökçelerin kenarı oyma tekniğinde bitkisel bezemeli fildişi plakalarla kaplıdır. Ökçelerin dış ve iç yüzeyleri yeşil zemin üzerine renkli kalem işi bezelidir.

Resim 15. Nalın (XVIII. Yüzyıl, Osmanlı)

Kaynak: Görünür, L 2014. Pabuç Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan. Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 267

Yeni Çağ’ın en güçlü devletlerinden birisi olan Osmanlı İmparatorluğu’nda bu dönemde giyilen çizmeler; XVII. yüzyılın başlarında düzenlenen bir belgede ‘ala ve kırmızı çizme, kadın çizmesi ve öteki çizmeler olarak sıralanmaktadır (Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu 1973, 42). XVI. yüzyılda (Resim 16) işlemeli çizmelerde, dolaşma nakış, madalyon nakış, karanfil, lale ve hançeri yaprak

Bizans'ta sandaletler yanında mokasen tarzı ayakkabılar da (Resim 13) giyilmiştir. V–VIII. yüzyıllarda kullanılan mokasen tarzı ayakkabılar tek parça deriden oluşmakta ve arka ortadan eklenerek biçimi oluşturulmaktaydı. Bizans ayakkabıları ökçeli değildi (greekreporter.com, 02.05.2022).

Resim 13. Altın Yapraklı Dekoratif Bizans Deri Ayakkabısı
(V–VIII. yüzyıllar, Bizans ve Hristiyan Müzesi, Atina, Yunanistan)

Kaynak: adokal.tumblr.com, 22.02.2017

XIII. yüzyılda Kuzey Amerika'da yerli halk mokasen (rok tipi) ayakkabılar giymekteydi. Utah'ta Büyük Tuz Gölü kenarında bir mağarada yapılan kazılarda 1250–1290 yıllarına tarihlenen 207 parça 12 yaş altı çocukların giydiği mokasen ayakkabılar bulunmuştur (westerndigs.org, 12.12.2016).

Resim 14. Poulaine Ayakkabılar
(Üstte görülen Poulaine 1370-1400 ya da 1450–1500 Yıllarında İngiltere'de,
Altta Görülen XV. Yüzyılda İspanya'da Kullanılmıştır)

Kaynak: Pratty L. ve Woolley L 2008, Shoes. Imago Publishing Limited, China, 12

Resim 12. Uygur Duvar Resminden Ayrıntı

Kaynak: Çoruhlu Y 2007, Orta ve İç Asya'da Kazı ve Araştırmalarda Elde Edilen Materyale Göre Erken Devir Türklerinde Çizme, E G Naskali (Ed.) Ayakkabı kitabı içinde, Kitapevi, İstanbul, 182

Selçuklu (Büyük Selçuklu Devleti 1040-1157, Anadolu Selçuklu Devleti 1060-1308) döneminde de dericilik ve ayakkabıcılık önemini korumuştur. Orta Asya'da üretilen, yukarıda sayılan çizme modelleri Büyük Selçuklu, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Beyliği döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in 1324 yılında ölümünden sonra açıklanan mirası içinde "sokman çizme" bulunmaktadır. Bu durum Osmanlıların, Oğuzların ayakkabı geleneğini sürdürdüğünü göstermektedir (Sakaoğlu ve Akbayar, 2002: 67).

Orta Asya'da Türkler tarafından giyilen çeşitli mokasen ayakkabı modelleri; edik, etük, çedik, başmak, çarık ve terliktir (Ögel 1991, 116). Edik (önceleri kısa botlara verilen isimken sonraları mokasen tarzı ayakkabılar için kullanılmıştır), başmak, yemeni ve çarık mokasen ayakkabıya örnek verilebilir.

Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti döneminde de Orta Asya'da kullanılan, yukarıda sayılan, mokasen ayakkabı modelleri kullanımı sürdürülmüştür.

Resim 19. Osho Chappal

Kaynak:<https://yehaindia.com/indian-footwear-from-different-parts-of-the-country/>, 04.04.2021

Dönemde çizme kullanımı da tüketici istek ve ihtiyaçlarındaki değişimler, teknoloji, ekonomi ve moda olgusundaki gelişmeler doğrultusunda oluşturulan özgün tasarımlar ile sürmektedir.

XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı'da kadınlar ökçesiz keçi derisinden yumuşak tabanlı çizmeler giymekteydi. Bunlara Resim 20'deki çizme örnek gösterilebilir.

Resim 20. Kadın Çizmesi (XVIII. Yüzyıl Sonu–XIX. Yüzyıl Başı, Orta Asya)

Kaynak: Görünür, L 2014. Pabuç Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan. Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 63

XIX. yüzyılda bazı çizme konçlarının ağız biçimi değişmiştir. Koncun üst bölümü üçgen parçalar ile uzatılmış istenildiğinde bu bölüm konç üzerine kıvrılabilecek biçimde tasarlanmıştır. Aynı dönemin sonlarında Osmanlı kadınları kısa konçlu, kalkık sivri burunlu, tabanı tek parça köseleden yapılmış botlar da giymişlerdi. Osmanlı'da XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında yetişkinler yanında çocukların da bot giydiği görülmektedir. Bunların sayaları deriden tabanları köseleden üretilmiştir. Yine bu dönemde kadınlar yuvarlak burunlu, ökçeli, kadife sayalı ve koncunun iki yanında lastik bulunan, saya yüzeyi yoğun olarak kılardan, bükümlü tel ve tırtıl tel kullanılarak dival tekniği ile kökten çıkan kıvrımlı dallar ve rozet çiçeklerden oluşmuş kompozisyonla süslenmiş potin giymişlerdir. Bunların kadife kenarlarına simli sutaşı geçirilmiş ve ökçesi altın varakla yaldızlanmıştır. Tabanı yekpare köseleden hazırlanmıştır (Görünür 2014, 135).

Aynı dönemde galoş potinler de yaygındı. Resim 21'deki galoş potinin koncu deri ve lastikten üretilmiştir. Potinin yanlarına süs olarak beş adet küçük sedef düğme dikilmiş potin ve galoşun yüzüne renkli iplikle, makine dikişiyle çeşitli süslemeler ve bir lale motifi yapılmıştır.

Resim 21. Koncu Deri, Düğmeli Galoş Potin (XIX. Yüzyıl Sonu–XX. Yüzyıl Başı, Osmanlı)

Kaynak: Görünür, L 2014. Pabuç Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan. Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 78

XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başı Avrupası'nda, Napolyon savaşları döneminde askeri kostümler giyim kuşam modasını etkilemişti. Hafif süvari kıyafeti ile ilişkilendirilen "Hessian" çizme 1795'den 1830'a kadar popülerdi. Hessian çizme püskül ile süslenmişti, konç uzunluğu diz altına kadar uzanmaktaydı. Waterloo'daki müttefik komutanların isimleri verilen Wellington ve Blucher çizmeleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Çizmelerin konçları birbirine benziyordu fakat Blucher çizmenin koncunun üst tarafında bir şerit bulunuyordu. Wellington çizmenin ön tarafı gova ayakkabı biçimini yansıtıyordu (Resim 22). Bu dönemde kadınlar da çizme giymişti. 1804 yılında yürüyüş ya da sabah kıyafetleri ile birlikte kullanılan önden bağlı botlar görülmeye başlanmıştı (Pratty ve Woolley 2008, 57–62).

Resim 22. Erkek Çizmeleri (Önden Arkaya Doğru)

Blucher Çizme-1820-1830, İngiltere, Wellington çizme-1840, İngiltere, koncu kıvrılan çizme

Kaynak: Pratty L. ve Woolley L 2008, Shoes. Imago Publishing Limited, China, 72

1900'lü yıllarda giyilen kadın ve erkek ayakkabılarının birçoğunda ismini XVII. yüzyılda Kral XIV. Louis'den alan, yanları ve arkası iç bükey biçimdeki "Louis" sitili ökçe tercih ediliyordu.

XX. yüzyılda, I. Dünya Savaşı döneminde kadınlar da bot giymiş ve üzerlerine tozluklar kullanmışlardı. 1920'li yıllarda tozluklar giymeye devam edilmişti (Resim 23). Aynı dönemde kadın ayakkabılarının ökçeleri yükselmişti.

Resim 23. Tozluklarını Gösteren Manken (20 Şubat 1928, Londra)

Kaynak: Yapp N. 2005. Getty Images 1920'ler. Literatür Yayıncılık, Germany, 225

XX. yüzyılın başlarında (1920) dizüstü çizmeler kadın cinselliğini öne çıkaran bir obje olarak kullanılmıştır. Resim 24'de yer alan Fransız Maniatis Bottier tarafından tasarlanan The Metropolitan Museum of Art'da bulunan çizmenin konç yüksekliği kasiğe kadar uzanmaktadır. Kırmızı konç siyah renkteki düğmeler yardımıyla açılıp kapanmaktadır.

Resim 24. Maniatis Bottier Dizüstü Çizmesi (1900-1920)

Kaynak: www.metmuseum.org, 19.05.2017

1940'lı yılların ilk yarısı savaş ve yıkım ile ikinci yarısı ise yeniden yapılanma uğraşları ile geçmişti. 1945 yılına kadar üniforma giymek modaydı. II. Dünya Savaşı'nda askerler molyer (gambası yüzün üstünde) postal giyorlardı.

1960'larda kadınlar kısa eteklerle diz altı çizmeler giyiyordu. Yuri Gagarin'in 1961'de uzaya giden ilk insan olması ve Neil Armstrong'un 1969'da Ay'a ayak basması ile Uzay Çağı başlamıştı. İçlerinde Pierre Cardin'in de bulunduğu bir grup tasarımcı uzay çağı modellerini hazırlamıştı. Uzaylı savaşçı havası diğer aksesuarlar yanında kısa konçlu, düz tabanlı, beyaz rugan veya oğlak derisi ay botlarıyla biraz daha vurgulanıyordu (Resim 25) (Fogg 2014, 376, 377).

Resim 25. Uzay Çağı Koleksiyonu (1964, Courreges)

Kaynak: www.shrimptoncouture.com, 27.10.2016

1970'lerde platform tabanlı ayakkabılar yaygınlaşmıştı (Resim 26). İngiliz ayakkabı tasarımcısı Terry de Havilland karikatürümsü devasa platform tabanlı çizmeler tasarlamıştı (Fogg 2014, 406).

1980'lerin en popüler ayakkabı modeli Alman Dr. Klaus Martens tarafından tasarlanan botlardı (Doc Martens, Docs ve DMs). Dazlaklar ve punk destekçileri için bu ayakkabılar önemli bir moda aksesuarıydı (Resim 27).

Resim 26. Elton John'un Platform Tabanlı Çizmesi

Kaynak: Fogg M. (Ed.) 2014. Modanın Tüm Öyküsü. Hayalperest Yayını, İstanbul, 406

Resim 27. Dr. Marten's Botu

Kaynak: www.polyvore.com, 10.04.2017

Bu yıllarda korsan çizmeleri de ilgi görmüştü. Korsan çizmelerin sayıları süet, konçların üstü dışa kıvrılmış, püskül ve metal aksesuarları bulunmaktaydı (Resim 28).

Resim 28. Korsan Çizmeleri

Kaynak: Fogg M. (Ed.) 2014. Modanın Tüm Öyküsü. Hayalperest Yayını, İstanbul, 536

Günümüzde çizmeler bacağı koruma işlevi yanında şık ve estetik bir görünüm sağlayarak dikkat çekme amacıyla da giyilmektedir. 1987 yılında ünlü ayakkabı tasarımcısı Roger Vivier, kişiye özel giysilere nakış yapan Lasege firması için konçları uyluk ortasına kadar uzanan, sivri burunlu ve alçak ökçeli çizmeler tasarlamıştı.

2000’li yıllarda spor ayakkabı modelleri çoğalmıştır. Spor ayakkabıların bot biçiminde olanları da tasarlanmıştır. Bu ayakkabılara gelişen teknoloji ile birlikte geleneksel ayakkabılarda bulunmayan adım sayısını hesaplama, bağları otomatik bağlama gibi yeni işlevler eklenmiştir. Bu yıllarda yüksek ökçeli abiye biçiminde spor ayakkabılar da yaygındır (Resim 29).

XXI. yüzyılın başlarında, koyun derisinden üretilen ‘fuzzy’ çizmeler de popülerdi (Resim 30). Bu çizmelerin en çok bilinen markası, ABD şirketi Deckers Outdoor Corporation’a ait olan ‘UGG’ dir. 2009 yılının üçüncü çeyreğinde 212 milyon ABD Doları’ndan fazla UGG ürünü satılmıştır (www.latimes.com, 02.05.2022).

Resim 29. Ökçeli Spor Ayakkabı

Kaynak: nigelnotrends.blogspot.com.tr, 11.04.2017

Resim 30. Fuzzy Çizme

Kaynak: www.thegloss.com, 11.04.2017

2000'li yılların yüksek konçlu popüler başka bir ayakkabısı gladyatör çizmelerdir.

Aynı yıllarda iç giyim markası Victoria's Secret defilelerinde dizüstü çizmeler yaygın biçimde kullanılmıştır. Resim 31'de markanın 2016 yılında düzenlediği bir defilede sergilenen gizli platformlu, yüksek ökçeli ve sayası baskılı abiye dizüstü çizmesi yer almaktadır.

Resim 31. Abiye Dizüstü Çizme (Victoria's Secret, 2016)

Kaynak: los40.com.mx, 05.05.2017

Yakın Çağ'da mokasen ayakkabıların birçok değişik tasarımı da üretilmektedir. XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başlarında mokasen kullanımına Osmanlı ve Çin'den örnekler gösterilebilir: Osmanlı'da erkek, kadın ve çocuklar pabuç giyiyordu. Kadınların kullandığı sayası kadife, tabanı deri, ökçesiz pabuç örneği Resim 32'de yer almaktadır.

Resim 32. Kadın Pabucu (XIX. Yüzyıl, Osmanlı)

Kaynak: Görünür, L 2014. Pabuç Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan. Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 119

Çin’de Guangxu döneminde (1875–1908) kadın giyiminde saksı ayakkabılar popüler olmuştu. Han kadınlarının aksine ayaklarını bağlamayan Mançu kadınları yüksek tabanlı ayakkabılar giyebiliyorlardı. Yüksekliği 12 cm.’ye kadar çıkabilen ayakkabının platform ökçeleri Çin çiçek saksılarını andırmaktaydı. Kadınlar bu ayakkabıların kendilerine özgün bir yürüyüş şekli kazandırdığına inanıyordu (Resim 33) (Fogg 2014, 165).

Resim 33. Saksı Ayakkabı (1875–1908, Çin)

Kaynak: Fogg M. (Ed.) 2014. Modanın Tüm Öyküsü. Hayalperest Yayını, İstanbul, 165

XXI. yüzyılda beğeniyle kullanılmaya devam edilen, bir tür mokasen ayakkabı olan “loafer”in ilk tasarımı XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştı. 1847 yılında Londra’da “Wildsmith Loafer” Kral VI. George için ev ayakkabısı olarak üretilmişti. XX. yüzyılda; 1908 yılında Norveçli bir firmanın bu modeli kadınlar için de üretmesi, 1930’lu yıllarda “Bass Weejun” ismiyle Norveçli balıkçılar tarafından yaygın kullanımı, 1950’lerde ABD’de öğrenciler ve genç erkekler arasında popüler olması, 1966 yılında Gucci’nin yeniden yorumlayarak üretmesi ve 1970- 80’lerde iş insanlarının vazgeçilmezi olması loafer tasarımının günümüze ulaşmasındaki kilometre taşlarını oluşturmaktadır (www.tarihiolaylar.com, 31.08.2021; www.jonesbootmaker.com, 01.09.2021; www.mainlinemenswear.co.uk, 01.09.2021).

XX. yüzyılın ikinci yarısında; 1950’li yıllarda ABD’de gençler tenis ayakkabıları giyiyordu. Bu yıllarda Avrupa’da kadınlar gova ve mokasen ayakkabılar kullanıyordu. Bele oturan klasik bir Christian Dior takımı ya da triko bir elbise gova ayakkabı ile tamamlanıyordu. 1960’larda kısa eteklerle konumuz açısından yüzlü mokasen ve gova ayakkabılar giyiliyordu. 1970’lerde yüksek ökçeli ve platform tabanlı

ayakkabılar kadınlar ve erkekler tarafından kullanılıyordu. Merdane (yetişkin erkek) ayakkabılarının ökçeleri 55 mm'ye kadar yükseliyordu (Resim 34).

Resim 34: 1970'lerde Giyilen EVA Tabanlı, Yüksek Ökçeli Erkek Ayakkabısı

Kaynak: <http://houseofrashad22.blogspot.com/2014/01/shoe-show-1970.html>, 31.08.2021

Günümüzde Gucci loafer ayakkabılarını üretmeye devam etmektedir (Resim 35).

Resim 35: Gucci Mokasen (XXI. Yüzyıl Başları)

(Tokaları Binicilikte Kullanılan Gem-Kantarma-Biçiminde Tasarlanmıştır).

Kaynak: https://www.gucci.com/tr/en_gb/pr/men/shoes-for-men/loafers-moccasins-for-men, 03.09.2021

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanların yaşamlarını sürdürebilmesi, entelektüel birikimlerini, kültürlerini diğerlerine ulaştırabilmeleri çıplak ayaklar ile olası değildir. Hareket etmek, iletişim kurmak, kendini ifade etmek amacıyla kullanılan ayakkabı, insan yaşamında vazgeçilemez bir giysidir.

170.000 yıl önce insanların örtünmeye ve ayak giysisi kullanmaya başladıkları tahmin edilmektedir. Alt Paleolitik Dönem’de (2,5 milyon yıl–200 bin yıl önce) kullanılmış ayakkabılara ulaşılamamıştır. Orta Paleolitik Dönem’de (200 bin yıl–40 bin yıl önce) yaşayan insanların en azından bir bölümünün ayakkabı giydiğine ilişkin kanıtlar elde edilmiştir. Üst Paleolitik Dönem’de (40 bin yıl–12 bin yıl önce) ayakkabı kullanımı yaygınlaşmıştır. Hatta bu dönemde ayakkabılar çeşitlenmiş (sandalet, çizme gibi) ve süslenmiştir. Günümüze ulaşan en eski ayakkabılar, 9.500 yıl öncesine tarihlenen, bitki liflerinden üretilmiş Fort Rock sandaletleridir. Bunlar Neolitik Devir’de (11.000 yıl–7.500 yıl önce) ayakkabı üretiminde bitki lifleri kullanımına örnektir. Dönemde İstanbul’da yaşayan insanlar deri ayak giysileri kullanmışlardır. Maden devrinde (7.000 yıl–5.500 yıl önce) tahta tabanlı, hasır parmak arası sandaletler ve deriden mokasen ayakkabılar üretilmiştir.

Bu veriler tarih öncesi dönemde değişik coğrafyalarda ayakkabı giyildiğini; ilk ayakkabı biçiminin sandalet olduğunu; sandalet, parmak arası sandalet, mokasen, çizme gibi ayakkabı modellerinin geliştirildiğini; tahta, deri, bitki liflerinin ayakkabı üretiminde kullanıldığını göstermektedir.

Yukarıda özetlenen tarih öncesi ve sonraki çağlarda meydana gelen gelişmeler; ayakkabı tasarımlarının zaman içindeki yolculuğunda, toplumsal, sanatsal, kültürel, teknolojik ve ekonomik gelişmeler sonucu ortaya çıkan insan istek ve ihtiyaçlarındaki değişimlere uyum sağladığını göstermektedir. Günümüzde kullanılan yüksek ökçeli, abiye bir çizmenin benzer ve ilk örneklerinin 40.000 yıl önce Asya bozkırlarında giyilmiş olduğu ya da modern sandaletlerin prototiplerinin 170.000 yıl önce Homo Neandertaller tarafından kullanıldığını bilmek ve 9500 yıl önce Amerika’da üretilen sandaletlere ulaşabilmek dikkat çekicidir. Yine okula ya da çalışmaya giderken giyilen mokasen ayakkabıların geçmişinin binlerce yıl önce Kuzey Amerika yerlilerine kadar uzandığını, Mezopotamya’da 5.500 yıl önce kullanılmış örneğinin bulunduğunu öğrenmek te ilginçtir.

Çalışma 170.000 yıl öncesinden başlayıp 4000 yıl önce biten bir zaman diliminde insanların ayaklarına kap geliştirme serüvenine odaklanmıştır. Bu bağlamda; çok uzun bir geçmişe bakmak; araştırılan dönemin şartları ve olanaklarını kavrayabilmenin zorlukları; bitki ve deri gibi organik maddelerden üretilen ayakkabıların bu uzun zaman diliminde yok olmaları; arkeoloji, fizik, kimya bilimlerinin geçmiş dönemlerde yaşananlar konusunda kesin sonuçlara ulaşılabilecek yöntemleri henüz geliştirememiş olmaları çalışmanın zorluklarıdır. Bu zorluklar aynı zamanda çalışmayı sınırlamaktadır. Buna rağmen mevcut güncel bilgiler sistematik biçimde bir araya getirilerek eskiden günümüze doğru zaman kesitlerinde farklı coğrafyalarda giyilen ayakkabılar sıralanmıştır.

Tarih öncesi dönemlerde ortaya çıkan ayakkabı tasarımlarının nedenlerini sorgulamak bugün için anlamlı görülmemektedir. Tasarımların ihtiyaçlar doğrultusunda geliştiği düşünülse de bu yaklaşımları test edebilecek bilgilere sahip değiliz. Kaldı ki; aynı ihtiyacı farklı tasarımlar ile karşılayabilmek olasıdır. Ancak ayakkabı üretiminde tercih edilen malzemelerin o coğrafyada bulunan malzemeler olması hayatın doğal akışına uygun bir yaklaşımdır. Değişim ve gelişim devam etmektedir. Gelecekte yeni tasarım ve üretim yöntemleri, yeni malzemeler ile ihtiyaçlar doğrultusunda; kurak iklimlere, aşırı sıcaklara uygun veya aşırı yağışlı iklimlere, yüzmeye elverişli veyahut uzayda yaşamayı destekleyecek ayakkabılar tasarlanacaktır.

Arkeolojik çalışmalarda yeni buluntulara ulaşılması ve/veya mevcut buluntulardan yeni bulgular elde edilmesi sonucu hem tarih öncesi dönem hem de tarih dönemlerinde ayakkabı kullanımı ile ilgili bilgilerimiz gelişebilecektir. Bu bilgiler toplumsal istek ve ihtiyaçlara uygun özgün tasarımlar yapılmasına katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

adokal.tumblr.com. (Erişim Tarihi: 22.02.2017).

Akalın S., Yılgör A. ve Seyhan N 1993. Ayakkabıcılık Terimleri Sözlüğü. Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul.

arkeofili.com/istanbulun-gecmisi-yenikapi-kazilarindan-neler-ogrendik/ (Erişim Tarihi: 29. 06. 2017).

Ars Arpel Group 2010. Technical Dictionary of Footwear, Leather Goods, Components and Machinery. Milan Italy.

Bilecik, F 2007. "Çarık" Kelimesi. E G Naskali (Ed.) Ayakkabı kitabı içinde. Kitapevi, İstanbul. 39- 42.

blog.milliyet.com.tr (Erişim Tarihi: 26.05. 2016).

Çoruhlu, Y 2007. Orta ve İç Asyada Kazı ve Araştırmalarda Elde Edilen Materyale Göre Erken Devir Türklerinde Çizme. E G Naskali (Ed.) Ayakkabı kitabı içinde. Kitapevi, İstanbul. 159-200.

Erlandson, M. J., McClure S. B (Ed.) 2011. 10.000 Years of shoes. Museum of Naturel and Cultural History, University of Oregon, England.

Fogg, M (Ed.) 2014. Modanın Tüm Öyküsü. Hayalperest Yayını, İstanbul.

Geta and Zori 2017. <https://matcha-jp.com/en/3536> (Erişim Tarihi: 02.05.2022).

Gökçen, İ 1945. Manisa'da XVI. ve XVII. Yüzyılda Deri Sanatları Tarihi. CHP Manisa Halkevi, İstanbul.

Görünür, L 2014. Pabuç Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan. Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul.

Greek Footwear–Fashion and Style from Ancient Greece 2011.

<http://realityspeaksexpertcolumn.com/article/greek-footwear-fashion-and-style-ancient-greece> (Erişim Tarihi: 26. 01. 2017).

greekreporter.com/2021/10/15/the-1500-year-old-byzantine-sandals-discovered-with-sweet-message-in-greek/ (Erişim Tarihi: 02.05.2022).

Harari, Y N 2015. Hayvanlardan Tanrılara Sapiens. Çev. Ertuğrul Genç. Kolektif Kitap, İstanbul.

houseofrashad22.blogspot.com/2014/01/shoe-show-1970.html (Erişim Tarihi: 31.08.2021).

los40.com.mx (Erişim Tarihi: 05.05.2017).

inovatifkimyadergisi.com/hermann-staudinger (Erişim Tarihi: 28. 02. 2022).

Kastan, C 2007. Ayakkabı Teknolojisi 2. Baskı. Ocak Grafik, Konya.

Kastan, D 2017. XX. Yüzyıl Modasında Dizüstü Çizmenin İşlevsel ve Biçimsel Çözümlenmeleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Mandacı, E 2017. Arkeolojik Bulgular ve Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya'da Giyim Kültürü. CÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2017, Cilt 41, Sayı 2, 55- 80.

Neigher, J 2009. It Looks Like Ugg Love. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2009-dec-20-la-ig-ugg20-2009dec20-story.html> (Erişim Tarihi: 02.05.2022).

Newman, A. ve Shariff, Z 2013. A'dan Z'ye Moda Sözlüğü. Çev. Deniz Büyükonat. Kerasus Yayınları, İzmir.

nigelnotrends.blogspot.com.tr (Erişim Tarihi: 11.04.2017).

ntv.com.tr/turkiye/dunyanin-en-eski-ayakkabisi,n4wbvAl3nEiHd4ffjY161w (Erişim Tarihi: 01. 05. 2022).

O'Keeffe, L 1996. A Celebration of Pumps, Sandals, Slippers & More Shoes. Workman Publishing Company, New York.

oregonencyclopedia.org (Erişim Tarihi: 02. 12. 2016).

Ögel B 1991. Türk Kültür Tarihine Giriş 1. Kültür Bakanlığı, Ankara.

Papagianni, D. ve Morse, M. A 2017. Neandertal- Modern Bilim Onların Hikayesini Yeniden Yazdı, 8. Baskı. Trend, İstanbul.

Pratty, L. ve Woolley, L 2008. Shoes. Imago Publishing Limited, China.

Raj 2015. <https://tvaraj.com/2015/09/04/paduka-the-footwear-once-worn-by-men-and-women-in-india/> (Erişim Tarihi: 04.04.2021).

Reed, D. L., Allen, J. M., Toups, M. A., Boyd, B. M., Ascunce, M. S 2016. The study of primate evolution from a lousy perspective. https://www.researchgate.net/publication/298719099_The_study_of_primate_evolution_from_a_lousy_perspective (Erişim Tarihi: 24. 08. 2017).

Roman Sandals: Military Footwear 2011. <http://historyofsandals.blogspot.com.tr/2011/05/roman-sandals-military-footwear.html> (Erişim Tarihi: 03. 02. 2017).

Rouse, E 1999. Understanding Fashion. Blackwell Science, Great Britain.

Sakaoğlu, N. ve Akbayar, N 2002. Derinin Anadolu'da Bin Yıllık Öyküsü. Creative Yayıncılık/ Orjin Group, İstanbul.

sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi: 10. 04. 2021).

Şen, M 2007. Ayakkabı İle İlgili Kelimeler Üzerine. E G Naskali (Ed.) Ayakkabı kitabı içinde. Kitapevi, İstanbul. 3- 17.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2009. Paleolitik Çağ. <http://www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr/TR,77778/paleolitik-cag.html> (Erişim Tarihi: 29. 06. 2017).

Trinkaus, E 2005. Anatomical Evidence for the Antiquity of Human Footwear Use. *Journal of Archaeological Science*, 32: 1515-1526.

Trinkaus, E., Shang H 2008. Anatomical Evidence for the Antiquity of Human Footwear: Tianyuan and Sunghir. *Journal of Archaeological Science*, xx 1-6.

Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu. 1973. Cumhuriyet'in 50. Yılında Esnaf ve Sanatkar. Ankara.

tvaraj.com/2015/09/04/paduka-the-footwear-once-worn-by-men-and-women-in-india/ (Erişim Tarihi: 04. 04. 2021).

usa.chinadaily.com.cn (Erişim Tarihi: 12.12.2016).

Watson, L 2007. *Modaya Yön Verenler*. Güncel Yayıncılık, İstanbul.

westerndigs.org (Erişim Tarihi: 12.12.2016).

www.bilgilersitesi.com (Erişim Tarihi: 03.12.2016).

www.britannica.com/event/Paleolithic-Period (Erişim Tarihi: 28. 08. 2017).

www.gucci.com/tr/en_gb/pr/men/shoes-for-men/loafers-moccasins-for-men (Erişim Tarihi: 03.09.2021).

www.jonesbootmaker.com/blogs/news/the-history-of-the-loafer (Erişim Tarihi: 01.09.2021).

www.kshs.org/kansapedia/japanese-footwear/10365 (Erişim Tarihi: 02.05.2022).

www.mainlinemenswear.co.uk/blog/2017/history-of-the-loafer (Erişim Tarihi: 01.09.2021).

www.metmuseum.org (Erişim Tarihi: 19.05.2017).

www.polyvore.com (Erişim Tarihi: 10.04.2017).

www.romeacrosseurope.com (Erişim Tarihi: 03.02.2017).

www.shrimptoncouture.com (Erişim Tarihi: 27.10.2016).

www.tarihiolaylar.com/galeriler/ayakkabi-modellerinin-evrimi-nasil-gerceklesti-dunden-bugune-neler-degisti-674 (Erişim Tarihi: 31.08.2021).

www.tarihyolu.com (Erişim Tarihi: 02.12.2016).

www.thegloss.com (Erişim Tarihi: 11.04.2017).

Yalçınkaya, I 2009. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı / Yontma Taş Çağı). [http://www.kulturportali.gov.tr/contents/files/Paleolitik %20%C3 %87 a%C4%9 F %20.pdf](http://www.kulturportali.gov.tr/contents/files/Paleolitik%20%C3%87a%C4%9F%20.pdf), (Erişim Tarihi: 24. 08. 2017).

Yapp, N 2005. Getty Images 1920'ler. Literatür Yayıncılık, Germany.

yehaindia.com/indian-footwear-from-different-parts-of-the-country/ (Erişim Tarihi: 04. 04. 2021).

Yelmen H 2005. Türk Dericiliği 2400 yaşında. DERİMOD, İstanbul.

www.yenidenergenekon.com (Erişim Tarihi: 14.12.2016).